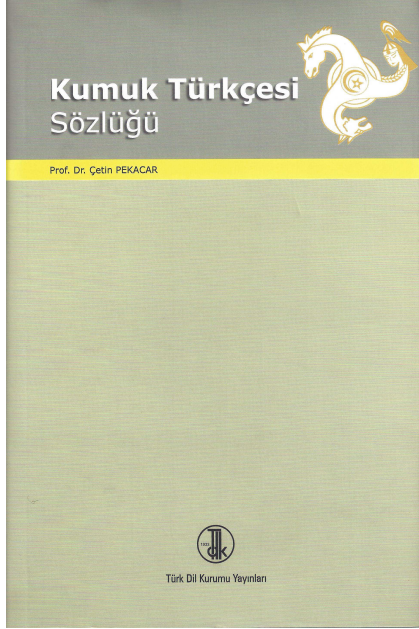

Çetin Pekacar, **Kumuk Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 409 s., ISBN: 978-975-16-2385-0

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Kafkasya'nın doğusunda Hazar Denizi kıyılarındaki Dağıstan bölgesinde yaşayan ve Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk kavmi olan Kumuk Türkleri, gerek Dağıstan'ın gerekse Kafkasya'nın siyasi ve kültürel hayatında önemli rol oynamıştır (Tavkul, 2005: 29-39). Kuzey Kafkasya'daki Kumuk ovasının ve Dağıstan'ın dağlık kesiminin yerli halklarından olan Kumuk Türklerinin etnik bakımdan Kıpçak ve Oğuz boylarının bu sahada kaynaşmasından meydana geldiklerine dair yaygın bir görüş bulunmaktadır. Türk lehçelerinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna dâhil olan Kumuk Türkçesindeki Kıpçak ve Oğuz grubu özellikler, bu görüşü destekler niteliktedir (Pekacar 1997: 2062-2066).

XX. yüzyıl başlarında yazı dili hâline gelen ve Buynsk ve Hasavyurt ağzlarına dayanan Kumuk Türkçesi, 1928 yılına kadar Arap alfabesiyle, 1928'den 1938'e kadar Latin alfabesiyle, 1938 yılından sonra da Kiril esaslı bir alfabeyle yazılmıştır. Günümüzde de Kiril alfabesi kullanılmaya devam etmektedir (Pekacar 2011: 7).

Bir dilin söz varlığını ortaya koyan sözlükler, kültürlerin yaşatılması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli görevler üstlenmiş; bu sebeple Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri üzerine pek çok sözlük çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Prof. Dr. Çetin Pekacar tarafından hazırlanan ve 2011 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış olan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*'dür.

Kumuk Türkçesinin söz varlığını ayrıntılarıyla gözler önüne seren eser, Z. Z. Bammatov'un redaktörlüğünde hazırlanıp 1969 yılında Moskova'da yayımlanan *Kumukça-Rusça Sözlük* esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak Pekacar (2011: 7), söz konusu sözlükteki kullanım sıklığı çok düşük olan 47

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, filizmeltemerdemucar@gmail.com

bin Rusça kelimenin esere alınmadığını, buna karşılık Bammatov'un sözlüğünde geçmeyen ama Kumuk Türkçesinde yaygın olarak kullanılan iki yüzden fazla kelimeye eserde yer verildiğini, ayrıca Bammatov'un anlamlarını eksik verdiği kelimelerin de bu çalışmada tamamlandığını ifade etmiştir. Böylece sözlüğün madde başı sayısı on iki bini bulmuştur. Bu sayıya madde içinde yer verilen deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler ve benzeri kelime grupları dâhil değildir.

409 sayfadan oluşan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Sunuş, Kısaltmalar, Eser Kısaltmaları, Kumuk Türkçesi Alfabeti, Sözlüğün Hazırlanması ve Kullanılması ile İlgili Açıklamalar ve Sözlük* bölümlerinden oluşmaktadır.

Sunuş (s. 7-8) bölümünde Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra sözlüğe kaynaklık eden *Kumukça-Rusça Sözlük* üzerine açıklamalarda bulunulmuş, eserin hazırlanma süreci ve bu süreçte izlenen yol hakkında bilgiler verilmiştir.

Kısaltmalar (s. 9-10) bölümünde sözlük metninde kullanılan kısaltmalar; *Eser Kısaltmaları* (s. 11) bölümünde ise yararlanılan eserlerin kısaltmaları ve bu eserlerin bibliyografik künyeleri yer almaktadır.

Kumuk Türkçesi Alfabeti (s. 13-14) başlığı altında *Kiril Harfli Alfabeden Çeviri Yazı Alfabetine* (s. 13) ve *Çeviri Yazı Alfabetinden Kiril Harfli Alfabeye* (s. 14) şeklinde iki ayrı liste sunulmuştur. Kumuk Türkçesi alfabeti, *Kiril (büyük / küçük)*, *Latin (Çeviri Yazı) (büyük / küçük)*, *Açıklamalar ve Örnekler* olmak üzere dört başlık altında ayrıntılı olarak gösterilmiştir. *Açıklamalar* kısmında bazı harflerin Kumuk Türkçesindeki özel kullanımları belirtilmiş, *Örnekler* bölümünde de harflerin yazım şekillerini örnekleyen sözler, Kiril ve Latin alfabeleriyle ayrı ayrı gösterilip daha sonra bu sözlerin anlamları verilmiştir.

Sözlüğün Hazırlanması ve Kullanılması ile İlgili Açıklamalar (s. 15-17) başlığı altında maddeler hâlinde sözlüğün düzeni ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre *Sözlük* (s. 21-409) bölümünün hazırlanmasındaki başlıca esaslar şunlardır:

İki dilli sözlük niteliğinde olan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü'*nde madde başı sözler Kumuk Türkçesi, açıklamalar Türkiye Türkçesidir.

Sözlükte ortak Türk alfabetine dayanan çeviri yazı alfabeti kullanılmıştır. Kumuk Türkçesine özgü sesleri gösteren ve Türkiye Türkçesi alfabetinde bulunmayan, /η/, /q/, /w/, /x/ harfleri de Latin alfabetindeki sırasına göre dizilmiştir. Ayrıca Rusça alıntı kelimelerde görülen Kiril alfabetine özgü /ts/ (ц) harfi /t/ harfinden sonra; /şç/ (щ) harfi de /ş/ harfinden sonra gelmiştir.

Sözlükte, Kiril harfli Kumuk Türkçesi imlasında kelime içinde kullanılan inceltme işareti (ь), tek kesme işareti (') ile; kalınlaştırma işareti (ѣ) de çift kesme işareti (") ile gösterilmiştir: *at'yalman* "sincap", *at'yalman teri* "sincap kürkü", *at'yoq* "guguk kuşu", *göz'yaş* "gözyaşı" gibi.

Eserde, Kumuk Türkçesine ait bütün kelime, kelime grubu ve cümleler, ister madde başı olsun, ister madde içinde olsun koyu yazı tipi ile, bu sözlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları normal yazı tipi ile; herhangi bir sözün Türkiye Türkçesiyle yapılan açıklamaları ise eğik (italik) yazı tipi ile yazılmıştır:

añlatıw 1) anlatma, açıklama, aydınlatma, izah (etme), izahat; 2) izah edici, aydınlatıcı; **añlatıw iş** izah edici, açıklayıcı iş.

as zool. gelincik; **asni terisi** gelincik kürkü.

Sözlükte geçen sözler ve bu sözlerin içinde geçtiği kelime grupları veya cümleler aynı madde içinde verilmiştir:

baş baş, kafa, kelle; **baş awruw** baş ağrısı... gibi.

Sözlükte eş sesli olan ancak farklı kökten gelen kelimeler, Romen rakamlarıyla numaralandırılarak ayrı maddelerde verilmiştir:

gebin I Ar. kefen.

gebin II din. evlenme, izdivaç, evlilik; **gebin kağız** evlenme cüzdanı; **gebin qıyıw** nikâh kıyma (*dinî merasimle*).

Maddelerin anlamlandırılmasında ilk olarak sözün en yaygın anlamı verilmiş; sonra varsa mecazi anlamı *mec.* kısaltmasıyla yer almıştır. Hem mecaz hem de gerçek anlamıyla kullanılan sözler ise *ger-mec.* kısaltmasıyla gösterilmiştir. Daha sonra o sözün deyimleşmiş veya kalıplaşmış biçimleri ve bunların anlamları sıralanmış; sözün içinde geçtiği atasözleri de bu bölüm içinde verilmiştir:

çöl step, bozkır; **çölde qalmaq** a) bozkırda kalmak; b) *mec.* açıkta kalmak.

geñ 1) *ger-mec.* geniş, enli; **geñ yol** geniş yol; **geñ yapıraqlı ösümlükler** geniş yapraklı bitkiler; **geñ küyde** geniş şekilde; 2) engin, geniş; **geñ awlaqlar** geniş tarlalar.

qıynlı güç, zor, müşkül, zahmetli; **qıynlı gün** kara gün, zor gün; **yuwuq qıynlı gün tanılır** *atas.* dost, kara günde belli olur.

Bazı sözlerin cümle içindeki kullanımlarını ve anlamlarını göstermek amacıyla Kumuk Türkçesi edebî metinlerinden seçilen veya yazarın kendisi tarafından oluşturulan örnekler verilmiş, parantez içinde de örneğin alındığı eserin kısaltması ve örneğin geçtiği sayfanın numarası gösterilmiştir:

tüşüm 1) ürün, mahsul; rekolte; **mol түşüm** bereketli (*veya* zengin) mahsul; bol ürün; **Qaytarılğan түşümnü aslam payı özüne түşegenge de qanmaylı, Asev çaq-çaqda, xaparsızdan bir xıylı yuwuqların da cıyıp gelip, olanı barın-yoğun aşap içip gete bolğan.** Toplanan mahsulün büyük payının kendisine düşmesine de kanmayarak Asev, arada bir habersiz olarak birçok yakınına da toplayıp gelip onların varını yoğunu yiyip içip gidiyormuş. (ZG, 23).

Kullanım sıklığı yüksek olmayan ve yeni karşılığı bulunan sözlerin yeni karşılığına *bk.* kısaltmasıyla gönderme yapılmıştır: **azğansar** *esk. bk. tüyülgen.*

Madde başı bir sözün daha yaygın kullanılan biçimine de yine *bk.* kısaltmasıyla gönderme yapılmıştır. Böyle bir sözün içinde geçtiği söz grupları varsa bu söz grupları, yaygın olan söze gönderme yapıldıktan sonra, aynı madde içinde verilmiştir:

cıncıraq *bk. danderek; cıncıraq yimik* topaç gibi.

gelişivlü *bk. gelişli.*

gelişivlülük *bk. gelişlilik.*

Çekim eki alarak ses bakımından değişime uğrayan sözlerde, bu değişim, asıl sözden sonra sözün değişen kısmı verilerek gösterilmiştir:

göbük, -gü 1) köpük; **sapun göbük** sabun köpüğü; 2) (*reçelin üzerindeki*) kaymak; (*çorbanın üzerindeki*) köpük.

Sözlükte herhangi bir bilim dalının terimi olan madde başı sözler kısaltma ile gösterilmiştir: *anat., ask., ede., etno., kim., zool.* gibi.

Birden fazla sözün kısaltmalarının birleştirilmesiyle oluşturulan Rusça sözlerin önce parantez içinde Kumuk Türkçesi karşılıkları, sonra Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir:

fabkom *Rus.* (fabrik komiteti) fabrika komitesi.

fabzavkom *Rus.* (fabrik-zavodnu komiteti) fabzavkom, fabrika-atölye komitesi.

fizmat *Rus.* (fizika-matematika fakul'teti) fizmat, fizik-matematik fakültesi.

sovnarxoz *Rus.* (ovet xalq xozyaystvosu) Sovyet halk ekonomisi.

Sözlükte yaygın olarak kullanılan büyük harfli kısaltmaların madde başı yapılması dikkate değerdir. Bu tür kullanımlarda, madde başı sözün parantez içinde Türkiye Türkçesi karşılıkları ve Rusça açıklamaları verilmiştir:

KPSS *Rus.* (Sovyet Soyuznu Kommunist Partiyası) KPSS (Kommunističeskaya partiya Sovyetskogo Soyuzu).

TASS (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı) TASS (Telegrafnoye Agentstvo Sovetskogo Soyuzu).

Söz grupları içinde birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimeler, parantez içinde *veya* açıklamasıyla verilmiştir:

hazir *I Ar.* 1) hazır, amade; tamam, hazır; **hazir bolmaq** hazır olmak; **hazir saqlamaq** hazır tutmak, hazır bulundurmak, hazır (vaziyette) bulundurmak (*veya* tutmak); **barı da zat hazir edi** her şey hazır idi; **hazirinde** anında.

Birbirinin yerine kullanılabilen söz grupları da benzer biçimde aralarına *veya* kelimesi getirilerek verilmiştir:

yol ... yolun tüz bolsun! *veya yaxşı yol!* yolun açık olsun!, güle güle!, iyi yolculuklar! ...

Sözlükte dikkat çeken noktalardan biri de tek başına kullanılmayıp sadece bir söz grubu içinde kullanılabilen sözlerin de madde başına alınması-

dır. Ancak bu tür kullanımlarda iki nokta işaretinden sonra söz konusu kelimenin içinde geçtiği söz grubu anlamıyla birlikte verilmiştir.

bezzer: başımni bezzer etme canımı sıkma; aklımı karıştırma.

carlı: carlı cahennemde yaşamaq cehennem dibinde yaşamak.

cıylış: cıylış çislitel'noyeler gr. topluluk sayı isimleri.

Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan sözlerin karşılığı aynen verilmiş; parantez içinde de bu sözlerin tanımları yapılmıştır:

ebonit Rus. ebonit (*bir tür plastik madde*).

kadet Rus. tar. kadet (*eski Rusya'da askerî lise öğrencisi, zadegân bölüğüne girmiş genç asilzade*).

Bazı söz gruplarının, deyimlerin ve atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki anlamları verildikten sonra sözlük anlamları da parantez içinde *harf*. kısaltmasıyla verilmiştir:

çağ ... çağ bolup qalmaq kaçıp kurtulmak, toz olmak (*harf*. toz olmak).

dün'ya ... beş günlük dün'ya ölümlü dünya, fani dünya (*harf*. beş günlük dünya).

Sözlükte her sözün gramer türü belirtilmemiş; sadece belli bir isim veya fiilden türetilmiş olup anlamları türetildiği söze bakılarak çıkarılabilecek sözlerin gramer türleri, sözlüğün kısaltmalar listesinde verilen kısaltmalarla gösterilmiştir. Pekacar (2011: 16), bu uygulamaya sözlükte gereksiz hacim genişlemesinin önüne geçilmek istenmesi sebebiyle gidildiğini ifade etmiştir.

Yabancı kökenli madde başı sözler, kaynak dil kısaltmasıyla gösterilmiştir:

maxrac: Ar. esk. temiz telaffuz.

Alıntı sözlerin kaynak dildeki biçimleri yazılmamış; ancak alıntı söz birleşik kelime ise ve her kelimesi farklı bir dilden ise kaynak dil kısaltması, sırasına göre verilmiştir:

ahdnama Ar.-Far. esk. yazılı anlaşma, yazılı sözleşme; antlaşma, muahede, kontrato, mukavele, akit.

dabahxana Ar. *debbağ* + Far. *hane* esk. tabakhane.

Rusça aracılığıyla geçen bütün Batı kökenli kelimeler Rus. kısaltmasıyla gösterilmiştir:

televizor Rus. televizyon cihazı.

Kumuk Türkçesine ait eklerle türetilmiş sözlerde yer alan alıntı kelimelerin kökeni belirtilmemiştir:

katolik Rus. katolik; **katolik din** katolik mezhebi.

katoliklik katoliklik, katolosizm.

Sözlükler, bir dilin söz varlığını ortaya koyan kaynakların başında gelir. Sözlük hazırlamak disiplinli ve özverili bir çalışma gerektirir. *Kumuk Türk-*

çesi Sözlüğü de büyük bir emek ve titiz bir çalışmanın ürünüdür. Böylesine değerli bir eseri bilim dünyasına kazandıran Prof. Dr. Çetin PEKACAR'a teşekkürlerimizi sunar, çalışmalarının ve başarılarının devamını dileriz. Ayrıca 2013 yılında Dağıstan'da yayımlanan *Kumukça - Orusça Sözlük - Kumuksko - Russkiy Slovar* adlı eserin de Türkiye Türkçesine aktarılarak Türklük bilimine kazandırılmasını temenni ederiz.

KAYNAKLAR

- BAMMATOVA B. G. - N. E. Gadzhiahmedova (2013). *Kumukça - Orusça Sözlük - Kumuksko - Russkiy Slovar*, Dağıstan.
- BAMMATOVA Z. Z. (1969). *Kumukça-Rusça Sözlük*, Moskova.
- PEKACAR Çetin (1997). "Kumuk Türkleri". *Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı*, 2 (16): 2062-2066.
- PEKACAR Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TAVKUL Ufuk (2005). "Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", *Kırım Dergisi*, 13 (50): 29-39.